

Գ. Մկրտչյանը ներքին զուգադրահամեմատական մեթոդով տվել է Ապարանի տարածաշրջանի բարբառային և խոսվածքային տարբերակների համապարփակ քննությունը՝ նպատակ ունենալով ներկայացնել այդ խոսվածքների արդի վիճակը, որը ձևավորվել է դրանց պատմական զարգացման արդյունքում:

Գ. Մկրտչյանը, բարբառային նյութը ձայնագրառման մեթոդի կիրառմամբ անձամբ գրանցելով և համակարգելով, հիշյալ խոսվածքների ներկա վիճակի քննությունը վերհանել է դրանց լեզվական մակարդակների կառուցվածքային և որակական յուրահատկություններն ու ներքին առնչությունները: Խնդրո առարկա խոսվածքների ընդհանրություններն ու տարբերությունները բացահայտել է խոսվածքային միավորների համեմատությամբ, ապա դրանց վիճակագրությամբ պարզել է, թե ինչպիսին են միջխոսվածքային հարաբերությունները: Ըստ լեզվական հատկանիշների առկայության՝ քննվող բարբառային միավորներն էական զուգաբանություններով, միավորիչ և տարբերակիչ հատկանիշներով տարբերակել է որոշակի խմբերում: Նա այս կերպ հստակ տարբերակել է, թե քննվող յուրաքանչյուր խոսվածքում ժամանակի ընթացքում որ բարբառի խոսվածքն է դարձել տիրապետող: Այս առումով ևս սույն աշխատանքը ոչ միայն արժեքավոր է, այլև առանձնանում է իր տեսակով տվյալ տարածաշրջանի բարբառային և խոսվածքային տարբերակներին նվիրված այլ ուսումնասիրություններից:

Հետազոտությունն ամբողջացնելիս Գ. Մկրտչյանը հաշվի է առել բարբառագիտական ու բանահյուսական տարատեսակ ուսումնասիրություններն ու համապատասխան աղբյուրները, մինչ այդ կատարված վարչատարածքային բարեփոխումների տվյալները, բարբառակիրների ներքին տեղաշարժերի ու վերաբնակությունների մասին տեղեկությունները, ինչպես նաև՝ ձայնագրություններին մասնակցած տարիքային տարբեր բարբառախոսներից քաղած լեզվանյութը: Պարզելով, որ համաժամանակյա կտրվածքով Ապարանի տարածաշրջանում ապրող բարբառախոսները հայերենի բարբառների Կը և Ում ճյուղերին պատկանող վեց բարբառների և դրանց խոսվածքների ներկայացուցիչներ են, և նկատի ունենալով քննվող խոսվածքների առանձնահատկությունները՝ նա այդ խոսվածքները չի ենթարկել բարբառախմբային, բարբառային և խոսվածքային տարբերակման՝ ըստ Գևորգ Ջահուկյանի առաջադրած թվային բանաձևի ու վիճակագրության: Էական է համարել տվյալ տարածաշրջանի խոսվածքների լեզվական որակների նկարագրումը, համադրումն ու վերլուծումը: Ապարանի բնակավայրերի լեզվական արդի վիճակը և նկարագիրը տվել է խոսվածքների բարբառային հատկանիշները որոշելիս համեմատությամբ եզր դարձնելով «Համահայերենյան լեզվական հատկանիշները»¹:

Առաջին «Հնչյունաբանություն» գլխում բարբառագետը, տալով քննվող բարբառային և խոսվածքային տարբերակների հնչյունահնչույթային համակարգերի բնութագիրը, նկատել է, որ խնդրո առարկա 22 խոսվածքները, կրելով որոշակի տեղաշարժեր, հնչյունական համակարգերում և ենթահամա-

¹ Վ. Կատվալյան. Ընդհանուրհայերենյան լեզվական հատկանիշները հայերենի բարբառներում. — Ջահուկյանական ընթերցումներ-2008, Հանրապետական գիտական նստաշրջանի զեկուցումներ, Երևան, 2008, էջ 95:

կարգերում հարազատ են մնացել մայր բարբառներին, ինչը հատկապես ակնհայտ էր տարեց բարբառախոսների դեպքում: Համաժամանակյա կտրվածքում ներկայացնելով խնդրո առարկա բարբառային միավորներում ձայնավորների դիրքային բաշխվածությունը և դրանց տարբերակները՝ նշել է, որ «Ապարան քաղաքի խոսվածքում մինչ օրս գործում է Վանի բարբառը: ... Բնակչության բուն վայրերի վերականգնումները, ետնայեզվայինների ա, օ, ու ձայնավորների քմայնացման երևույթները ու նրանց գործառման դիրքերը դրանց լավագույն վկայություններն են» (էջ 42): Հեղինակը քննել է նաև շեշտը, շեշտից կախված հնչյունափոխությունն ու ձայնավորների ներդաշնակությունն Ապարանի խոսվածքներում, երկբարբառների տարածքային բնութագիրը, մասնավորապես՝ համաժամանակյա կտրվածքում դրանց ձայնաբանական առանձնահատկությունները, ապա՝ բաղաձայնական համակարգի տարածքային բնութագիրը՝ մանրամասնորեն անդրադառնալով դրանց դիրքային բաշխվածությանը բարբառային այս կամ այն (Մուշ—Ալաշկերտ, Սյունիք—Արցախ, Բայազետի, Կարնո, Մակու-Խոյ) շերտը ներկայացնող խոսվածքներում, իսկ մասամբ էլ՝ փոխադրեցական հնչյունափոխության դրսևորումներին:

Երկրորդ՝ «Ձևաբանություն» գլխում գիտական պատշաճ մակարդակով նկարագրելով սույն խոսվածքների ձևաբանական համակարգերը՝ կարևորել է, որ դրանցում խոսվածքների միջև առկա տարբերություններն ու ընդհանրություններն ամբողջացնում են այն վիճակը, որին դրանք հանգել են պատմականորեն: Աշխատության արժանիքներից էական է այն՝ բարբառագետ՝ Գ. Մկրտչյանն առաջին հետազոտողն է, որ այդ տարածաշրջանի խոսվածքներում արձանագրել է նաև գրաբարյան սահմանական ներկայի և անցյալ անկատարի ձևախմբատային ձևերի նախնական կիրառություններն այնպես, ինչպես եղել են հին հայերենի զարգացման շրջանում: Տարբերակել է նշված ժամանակաձևերի արտահայտման նաև «գրաբարատիպ ենթատեսակ», որը դրսևորվել է ի մասնավորի Ապարանի տարածաշրջանի Շենավանի, Վարդենուտի, Ափնագյուղի և Կայքի խոսվածքներում. օրինակ՝ պախէն «պահում են», փակէր «փակում էր» (տե՛ս էջ 204–207):

«Շարահյուսական ակնարկ»-ում բնութագրել է Ապարանի տարածաշրջանի խոսվածքներին բնորոշ շարահյուսական իրողությունները, մասնավորապես՝ համաձայնությունը և շարադասությունը վերաբերող որոշ առանձնահատկություններ, այսպես. «Մուշ—Ալաշկերտ շերտի, Վանի շերտի խոսվածքներում գործածվող օրինաչափություն է այն, որ սահմանական եղանակի անցյալ անկատար, անցյալ կատարյալ ժամանակաձևերի հոգնակի առաջին դեմքը գործածվում է եզակի թվով դրված ենթակայի հետ՝ յես կրսէնկ «ես ասում էի», ... յես գացինկ «ես գնացի» ...» (էջ 249):

Երրորդ՝ «Բառագիտություն» գլխում ներկայացվել է Ապարանի տարածաշրջանի խոսվածքների բառային կազմի բառիմաստային (թեմատիկ) խմբերի ստորաբաժանումը, դասակարգումը, տարածքային բնութագիրը, դրանց բառիմաստաբանության յուրահատկությունները, խոսվածքներում գործառող փոխառությունները, բառաբարդման և ածանցման եղանակները:

Հարկ է նշել, որ հետազոտողը, ներկայացնելով Ապարանի խոսվածքների հնչյունահնչույթային ու ձևաբանական համակարգերը, բառագիտական իրողությունները, բառակազմական ու շարահյուսական առանձնահատկություն-

ները, ըստ անհրաժեշտության կատարել է ինքնուրույն մեկնաբանություններ, ենթադրություններ և եզրահանգումներ: Այդ խոսվածքներում կիրարկվող հնչյունաբանական և ձևաբանական երևույթներին անդրադարձել է մանրամասնորեն, չարահայտական իրողություններին՝ ամփոփ ակնարկով, գործուն բառային կազմին՝ ըստ բառիմաստային թեմատիկ խմբերի՝ նշելով նաև գործող փոխառությունների տարածքային բնութագիրը:

Աշխատանքի «Հավելված» բաժնի «Քերականական հատկանիշների աղյուսակներ» և «Քերականական զուգաբանությունների քարտեզ» հատվածներում տվել է Ապարանի տարածաշրջանի խոսվածքների միավորիչ և տարբերակիչ հատկանիշները:

Խուսափելով ավելորդաբանություններից՝ քննության առարկա խոսվածքների բառապաշարի շուրջ հինգ հազար հինգ հարյուր բառ՝ համապատասխան բարբառային տառադարձմամբ, հանգամանորեն ներկայացվել է «Բարբառային բացատրական բառացանկ»-ով:

Գ. Մկրտչյանը դիտարկվող խոսվածքների լեզվական տարբեր իրողությունների արդի պատկերն համաժամանակյա կտրվածքում ամբողջացնելիս համեմատությունների միջոցով վեր հանել է դրանց ներքին աղերսները, որոնք արտացոլել է «Հավելված»-ում գետեղված «Զուգաբանությունների աղյուսակներ»-ում:

«Հավելված» բաժնում գիտական մակարդակով, բարբառային համապատասխան տառադարձմամբ տրվել են Ապարանի խոսվածքներով լեզվական նմուշներ, հավուր պատշաճի՝ երկլեզու բացատրագրեր, քարտեզներ, ինչպես նաև հարուստ գրականություն:

Աշխատանքն ուշագրավ և արժեքավոր է ոչ միայն հիմնական մասի լեզվանյութի քննության մեթոդաբանությամբ, այլև «Հավելված»-ի բովանդակային կառուցվածքի հիմնավոր և գրազետ ձևավորմամբ:

Էական ենք համարում այն, որ կառուցվածքային առումով ևս սույն մենագրությունը տվյալ տարածաշրջանի բարբառային և խոսվածքային տարբերակների վերաբերյալ առաջին ամբողջական հետազոտությունն է նման մոտեցմամբ: Աշխատանքի հիմնամասը, «Հավելված»-ի «Զուգաբանությունների աղյուսակներ», «Հոլովման և խոնարհման հարացույցներ» «Բարբառային բացատրական բառացանկ» բաժինները, «Գրականություն» վերնագրով հատվածում գետեղված բարբառագիտական, տեսական, պատմատեղեկատվական գրականության ցանկերը և բառարանները ոչ միայն հիմնավորում են արծարծված լեզվանյութը, այլև բարբառագիտական նոր ուսումնասիրությունների աղբյուր կարող են լինել, որոնց թվին կարելի է դասել սույն մենագրությունը ևս: Այդպես և «Լեզվական նմուշներ»-ն ու «Առած-ասացվածքներ»-ը հարուստ նյութ են ներառում բանահյուսությամբ զբաղվողների համար: Քննվող տարածաշրջանի բարբառային և խոսվածքային տարբերակների լեզվական հատկանիշների և վարչատարածքային տեղաշարժերի վերաբերյալ կարևորագույն տվյալներ են պարունակում աշխատության ներածական մասը և «Հավելված»-ի քարտեզները (էջ 567–576), իսկ լուսանկարներն ավելի պատկերավոր տեղեկություն են տալիս խոսվածքների ներկայիս վարչատարածքային բաշխվածության մասին:

Ընդհանուր առմամբ կատարվել է բարբառագետին վայել բարեխիղճ, բայց միաժամանակ բարդ, մանրակրկիտ և ընդգրկուն հետազոտություն, որը, բնականաբար, գերծ է սպրդումներից: Այսպես, օրինակ, տեխնիկական բնույթի էջ 231-ում առկա են ավելորդ բացատրեր. պետք է լիներ «մաք/ծած էն, ... գաք / ծած», բառաքերականական էջ 221-ում նշված է «...սեռանիշ Վ, -յըն-ածանց ունեցող բայերը», պետք է լիներ «ածանցներ», էջ 238-ի տողատակում գրված է «Ավելորդ ենք համարում այս բաժնում բերել մակբայական նշանակություն ունեցող տեղանիշ, ձևանիշ, հարցական դերանունները». տեղին է բերել բայի գործածությունը և այլն: Այս և նմանատիպ բացթողումները, սակայն, չեն ստվերում կատարված ուսումնասիրության գիտական արժեքը և պահանջված լինելը: Ողջունելի է բարբառագիտական նմանօրինակ հաջողված և կարևորագույն աշխատանքի հրապարակումն ու հանրայնացումը:

ՍՎԵՏԼԱՆԱ ՄԱՆՈՒՉԱՐՅԱՆ

Բ. գ. թ., «Հյուսիսային համալսարան» ՍՊԸ-ի Որակի ապահովման վարչության գլխավոր մասնագետ, Երևանի «Գլաձոր» համալսարանի դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ բարբառագիտություն, հայոց լեզվի պատմություն: Հեղինակ է 1 մենագրության, 1 ուսումնամեթոդական ձեռնարկի, շուրջ 30 հոդվածի:

ORCID:0009-0003-3064-7665. smanucharyan81@mail.ru